

БЕЗГРОШОВІ РОЗРАХУНКИ ТА ВИКОРИСТАННЯ ПРИВАТНИХ ГРОШЕЙ В УМОВАХ КРИЗОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Сьогодні, з розвитком нових технологій, широким розповсюдженням електронних грошей, появою приватних платіжних систем значення державної монополії на грошову емісію сильно похитнулось. В наукових колах все частіше згадуються роботи всесвітньовідомого економіста Ф.Хайєка. Продовжується робота над висунутою ним теорією приватних грошей. Для доопрацювання досліджень, пов'язаних з аналізом недержавних платіжних систем сучасності, дослідники звертаються до досвіду використання недержавних грошей в минулому. Добре відомо, що першим і найбільш серйозним випробуванням для монополізованої державою емісійної системи став крах грошових систем країн-учасниць Першої світової війни. Він призвів до масових випусків недержавних грошей і активізації безгрошових розрахунків у післявоєнний період. Недержавні гроші, які випускались у зазначені роки на території колишньої Російської імперії, досі залишаються малодослідженими пам'ятками, хоча складають вагомую частину тогочасних недержавних випусків світу і можуть виявитись важливими джерелами інформації про економічні події тих років, а досвід їх використання – стати в нагоді під час створення приватних грошових систем сьогодення.

Особливо цікавим для економістів сучасності може стати вивчення досвіду «ліквідації» грошового обігу радянською владою. Тому метою даної роботи було обрано дослідження безгрошових розрахунків і особливостей використання грошових замінників під час проведення політики воєнного комунізму на українських землях.

Курс більшовиків на ліквідацію грошових знаків, який вони взяли наприкінці 1918 - на початку 1919 рр. сприяв появі нових форм платіжних засобів. Народний комісар фінансів у звіті за 1917-1922 рр. констатував, що

радянська влада ставила за мету скорочення сфери використання грошей, прагнула до поступового їх витіснення спочатку зі сфери взаємин окремих органів державного господарства, а потім і з відносин між державою і приватними особами, шляхом розширення натуральних форм оплати праці та безкоштовного надання послуг і розподілу продуктів. Принципове обґрунтування політики радянської влади в сфері грошового обігу міститься в програмі РКП, прийнятій на VIII з'їзді в березні 1919р. [1, с.57]. Згідно програми однією з основних ідеологічних настанов радянської влади була ліквідація державних грошових знаків. Натомість планувалось використовувати «безгрошові» розрахунки. На практиці останні мали здійснюватись за допомогою кардинально відмінних від державних грошей засобів обміну. Замінниками грошових знаків в господарчій сфері стали бони, оскільки курс радянського керівництва на ліквідацію грошей організації на місцях сприйняли як привід для проведення недержавних емісій. Радянська влада, очевидно, не була в захваті від такої реакції. Нею підтримувався талонний, чековий і т.п. обіг в установах, підпорядкованих її відомчим органам, однак цей обіг не розумівся як грошовий. Негативним було відношення радянського керівництва до емісій органів місцевого самоврядування і приватних організацій. Офіційно воно виступало проти випуску бон і вважало за необхідне боротись з грошовими заміниками, однак на практиці змушене було не тільки терпіти недержавні емісії, але й подекуди надавати дозволи організаціям на здійснення грошових випусків. Особливо категоричним було ставлення до бон, випущених у періоди коли при владі знаходились інші уряди.

Відомо, наприклад, що надзвичайно велика кількість бон була випущена в Харкові у роки правління гетьмана Скоропадського (вони продовжували свій обіг і в період правління Директорії). Прийшовши до влади у січні 1919 року радянське керівництво прийняло рішення про вилучення бон, випущених доти в місті, і заборонило нові недержавні емісії [2].

Показовим з точки зору характеристики грошової політики радянської влади є декрет від 4 лютого 1919 р., який юридично оформив принципову

відмінність звичайних грошових випусків від радянських засобів обігу 1919 року випуску: перші представляють собою «грошові знаки», тобто є економічною категорією, другі – формально прості квитанції, яким закон привласнює назву не грошових, а "розрахункових знаків". Отже, декретом 1919 року оформлялись докорінні перетворення в сфері грошового обігу. Недержавні гроші, випущені за радянської влади, як і державні емісії формально набували господарчого характеру. Все більше в обігу стало з'являтися «талонів», «товарних ордерів» і т.п. знаків. Втім суттєвих змін (як і у випадку з грошовими знаками) ці перетворення не принесли. Ліквідацію товарно-грошових відносин прискорювала економічна криза. Вона супроводжувалась нищенням кредитної системи колишньої Російської імперії, яку проводила радянська влада впродовж 1917-1919 років. Перші руйнівні кроки знаменують три ключових акти радянського керівництва: 1) 14 грудня 1917 р. було проголошено націоналізацію приватних акціонерних банків і ревізію банківських сейфів; 2) 29 грудня 1917 р. були заборонені операції з цінними паперами і припинено оплату купонів цих паперів; 3) 21 січня 1918 р. був виданий декрет про анулювання державних позик царського уряду. Результатом політики радянської влади стало руйнування усіх галузей кредиту. На місці ліквідованих кредитних установ, шляхом їх поглинання був утворений "Народний банк РСФСР". Останній повинен був виконувати як емісійні, так і кредитні функції. Однак, уже з перших днів існування банку в його діяльності стала превалювати емісійна функція: мова йшла про фінансування революції паперовими грошима, про їхній випуск у достатній кількості, а головне - про своєчасне забезпечення ними місць. Власне кредитна діяльність Народного банку зводилась до фінансування націоналізованих підприємств, а згодом і взагалі була ліквідована. 19 січня 1920 р. Народний банк був перетворений на Центральне бюджетно-розрахункове управління. За відсутністю кредитних функцій, на нову установу були покладені бюджетно-кошторисні функції і випуск «розрахункових знаків». Такий стан речей зміцнив роль «негрошових» платіжних засобів і став сприятливим ґрунтом для подальшого здійснення

латентних недержавних грошових емісій. Прийняття 15 липня 1920 р. декрету «Про розрахункові операції» стало юридичним оформленням ліквідації грошових і кредитних відносин у сфері всього державного і кооперативного господарства країни. З цього часу всі підприємства і установи, яким необхідно було отримати продукти і товари, одержували їх виключно через розподільні установи. Право придбання на вільному ринку залишалось лише за державними заготівельними органами, спеціально на те вповноваженими. В основу кредитно-грошових відносин було покладено перерахування коштів з рахунку на рахунок [3, С. 144-145]. За декретом ніяка з названих організацій не мала права «вимагати за предмети, що відпускаються, сплати у власну касу готівкою, чеком або прямою асигновкою». Грошовий обіг у одержавлених сферах господарства був знищений. В результаті значна частина економіки стала ґрунтуватись на використанні знаків (тесерів і бон), які не приносили державі дохід, що було спричинене остаточним вичерпанням ефективності емісій. На початку громадянської війни випуск грошових знаків все ще був одним з головних джерел поповнення держбюджету. Поряд з продрозкладкою він відіграв роль найприбутковішої статті доходів радянського уряду [4, с.197; 5, с.2]. Право грошової емісії радами кілька разів розширювалось, а з 15 травня 1919 р. було зовсім усунуте. Відмова від стримування обсягів грошових випусків, призвела згодом до падіння ефективності емісій. Наприкінці воєнного комунізму прибутки від друку грошових знаків виявились настільки мізерними, що витрати на їх виготовлення вже на виправдовувались.

Проблема знецінення грошових знаків і знищення грошового обігу поставила перед радянською владою завдання - ввести тверду (господарчу) облікову одиницю в бюджеті країни. У 1920р. на III з'їзді раднаргоспів було прийнято рішення взяти за основу виміру одиницю праці. Ця ідея, однак, так і не була здійснена. Нова економічна політика зняла питання з порядку дня. У недержавному грошовому обігу ідею про використання одиниці праці (не як віртуального засобу ведення обліку, а цілком реального паперового знаку) для

розрахунків знайшов своє відображення на боках натурально-розрахункового союзу «Розум і Совість» [6-7; 8, с.18; 9, с.70-72].

Загалом, як бачимо, політика радянської влади у сфері грошового обігу була віддзеркаленням економічної політики «воєнного комунізму». Природним в цій ситуації було: з одного боку, використання «відмираючих» грошових відносин в інтересах фінансування революції, а з іншого ліквідація грошового обігу після того, як емісія остаточно вичерпає себе як джерело державного прибутку. Реалії, однак, виявились сильнішими за ідеологічні переконання. Остаточно відмовитись від грошей радянській владі так і не вдалось. Свідченням тому є не тільки продовження випуску розрахункових, а по суті тих же грошових знаків, але й широкого використання грошових заміників, серед яких принципову роль відігравали недержавні гроші.

Грошова політика радянської влади у роки «воєнного комунізму», зробила, на наш погляд, певний внесок у перемогу більшовиків в громадянській війні. Фінансові системи урядів, які знаходились при владі в українських землях у роки громадянської війни, були побудовані на товарно-грошових відносинах, що не могли існувати без грошових знаків. В цих умовах більшовики здійснювали необмежені державні емісії. Через грошовий голод учасники війни не могли позбавитись чи хоч якось контролювати випущену радянською владою грошову масу, в наслідок чого на територіях, підпорядкованих нерадянським урядам погіршувався стан грошового обігу. Сама ж радянська держава від цього була деякою мірою захищена. Провівши націоналізацію більшості об'єктів народного господарства, більшовики ввели альтернативні засоби товарно-грошових відносин, які на практиці виконували роль грошових заміників. Вони на рівні офіційних державних актів визнавались за засоби «безгрошового» обміну і представляли собою спеціальні платіжні знаки, що обертались в середині підпорядкованих радянській владі державних установ, підприємств та у кооперативних спілках.

Фінансова політика, яка проводилась в рамках «воєнного комунізму» знайшла своє цілковите розкриття на початку 1920-х років. Спроби радянської

влади перейти в цей період на «безгрошовий» обмін, на практиці означав, з нашої точки зору, денационалізацію (право друку грошей передавалось з рук державних емісійних органів до приватних осіб – керівництва різноманітних державних установ, підприємств, кооперативних спілок) і децентралізацію (перенесення емісійного права з центру на місця) грошового обігу, що не могло входити у плани радянського уряду.

Отже, в умовах важкої кризи років громадянської війни, заборони вільної торгівлі, широкої націоналізації підприємств і встановлення централізованого розподілу товарів і продовольства, недержавні випуски стали ефективними заміниками державних грошей і виявились ефективним засобом ведення латентних відносин купівлі-продажу товарів.

Список використаної літератури

1. Программа Российской Коммунистической партии (большевиков), 18-23 марта 1919г. // Программы и уставы КПСС. – М.: Издательство политической литературы, 1969. – С.29-62.
2. Запрещение выпуска бон // Наш голос. – 1919. – 26 января.
3. О взаимных безденежных расчётах между ведомствами и учреждениями: Постановление Украинского Экономического Совета, 3 августа 1922г., г. Харьков // Финансовый вестник. – 1922. – №7-8. – С.144-145.
4. Внутреннее обозрение // Объединение. – 1918. – №1 (сентябрь). – С.192-207.
5. Фрей Л. Финансовая агония // Наш юг. – 1918. – 19 февраля.
6. НМІУ. – ПГЗ-1670-1674. Натурально-розрахункові чеки натурально-розрахункового союзу «Разум и Совесть».
7. ХІМ. – ДБЗ-1394-1398. Натурально-розрахункові чеки натурально-розрахункового союзу «Разум и Совесть».
8. Бабицкий Б. Расчетные знаки «Разум и Совесть» // Советский коллекционер. – 1926. – №3. – С.18.
9. Багрий Н. Чеки «Разум и Совесть» // Советский коллекционер. – 1932. – №6. – С.70-72.